

Василь Якович Джуньковський — перший каталогознавець в Україні

Загальновідомо, що харківська бібліотечна школа заклала фундамент українського бібліотекознавства. Бібліотечні школи виникають там, де зароджуються й "живуть" інші наукові школи. Вони формуються переважно в університетських містах. Атмосфера наукового пошуку, притаманна університетам, сприяла появі особистостей, зацікавлених у розвитку бібліотекознавства як наукового напрямку, формуванню підходів до бібліотекознавчих досліджень. Згадаймо університетських учених (М. Лобачевського, Ф. Рейса, А. Калішевського, К. Рубинського і багатьох інших), чий внесок у бібліотекознавство уможливило саме університетське наукове середовище. Цей аспект історії бібліотечної справи заслуговує на самостійне дослідження. Отже, шлях, за яким стверджувалось і прямувало вітчизняне бібліотекознавство, може бути таким: Харків, Київ, Одеса, Львів; наукові школи, регіональні бібліотечні школи, українське бібліотекознавство!

Звісно, що школа — поняття конкретне. Воно складається з особистостей, які тяжіють до якогось наукового лідера чи до певного регіону, наприклад, харківська бібліотечна школа. Передтечею її з абсолютною достовірністю можна вважати професора Харківського університету Ва-

силя Яковича Джуньковського. Укладений ним каталог і виданий перший друкований каталог бібліотеки Харківського університету (1824), який до сьогодні зберігається в університетській бібліотеці, започаткував українське каталогознавство. Нещодавно Харківським університетом була видана монографія "Неизвестный В. Я. Джуновский: ректор Харьковского университета 1821—1826 гг." [8], яка вперше ознайомила широке коло читачів, дослідників з біографією, науковим доробком ректора університету, нашого земляка з Сумщини. Робота розкрила практично невідому грань цієї непересічної людини — його бібліотечно-бібліографічну діяльність, а нас, фахівців, спонукала зробити перший бібліотечно-бібліографічний аналіз укладеного В. Я. Джуньковським "Каталогу...".

Отже, на початку XIX ст. мережа бібліотек Російської імперії тільки формувалась. У ній власну нішу посіли книгозбірні імператорських університетів, де бібліотекарями працювали ординарні професори. В. Джуньковський, незважаючи на ректорські обов'язки, вирішив перебрати на себе ще і керівництво бібліотекою, яка тоді переживала не найкращі часи. Він власноручно склав і оприлюднив її систематичний каталог, який ми оцінюємо як одне з перших до-

сягнень теорії та практики українського, в тому числі харківського бібліотекознавства й бібліографознавства [3].

Звідки у нього виявились неабиякі знання, уміння, навички з бібліотечної каталогізації? Одна річ створити примітивний для внутрішнього вжитку каталог у вигляді розлінованого зошита, та зовсім інше — надрукувати його, зробити доступним і поза бібліотекою, запропонувати як об'єкт можливої критики. Висловимо припущення, що В. Джузьковський ясно усвідомлював, що каталог у вигляді книги має більшу кількість функцій, які могли ефективно "запрацювати": ознайомлення з ними сприяло б науковим відрядам в університетські анклави, надало б можливості для здійснення книгообмінних операцій, навіть для координації комплектування тощо.

"Каталог..." В. Джузьковського був одним із найперших і найкращих книжкових каталогів Росії. Для цього у нього були всі підстави. Річ у тім, що Василь Якович до створення харківського каталогу уклав три подібних каталоги, працюючи бібліотекарем у Медичній колегії (1795—1799) і Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії (1803—1818) [1—4]. До того ж В. Джузьковський з усією відповідальністю поставився до організації останнього. Відомо, що ним була підготовлена солідна праця "про бібліографічні системи". З доповіддю про своє бачення структури майбутнього каталогу вчений виступив на засіданні університетського товариства наук.

На жаль, "Каталог..." В. Джузьковського не став об'єктом бібліотечно-бібліографічного аналізу, хоча неодноразово згадувався принагідно. Найвідомішою публікацією, де йдеться про нього, є монографія професора С. Шамуріна. Тут розділ "Систематизація книг в університетських бібліотеках" відкривається загальною характеристикою аналізованого нами "Каталогу..." [6, т. 2, с. 135]. Євген Іванович дав йому позитивну оцінку, відзначивши труднощі, з якими зіткнувся його укладач.

Спробуємо наголосити на них. По-перше, майже не було досвіду, традицій, відповідних кадрів — фахівців з каталогознавства. По-друге, не було загально визнаної бібліотечно-бібліографічної класифікації. Отже, каталогізатор мав самостійно розробити галузеву структуру майбутнього систематичного каталогу, визначити раціональний спосіб бібліографічної характеристики видань, їхнього угруповання в середині класифікаційних ділень, перелік допоміжних показників до нього.

У передмові до "Каталогу..." укладач зумів чітко, доступно, аргументовано пояснити, яким чином побудовано його галузеву структуру, дрібніші ділення. З'ясувалось, що для цього він ознайомився з усіма існуючими на тоді класифікаціями наук, бібліографічними системами, які завжди були залежними від перших, починаючи від напрацювань Ф. Трефлера (XVI ст.) та закінчуючи класифікацією А. Тьєбо (1802).

Висловимо припущення, що В. Джузьковський був також знайомий із вітчизняними бібліографічними класифікаціями, наприклад, покладеною в основу латинського "Камерного каталогу" бібліотеки Академії наук, класифікаціями М. Бантшиш-Каменського, Г. Міллера, П. Демидова, О. Оленіна.

Природно, що для вченого особливе значення мали бібліографічні системи (класифікації), які були поширені в західноєвропейських університетах. Вони відомі фахівцям, як "факультетські" системи. Останні за побудовою відповідали факультетам, з яких складався класичний університет¹. Це підтверджує і професор С. Шамурін: "прикладом каталога, ближче всего подходящего к западноевропейскому факультетскому расположению является "Каталог книг библиотеки Харьковского университета" [6, т. 2; с. 135].

Однак, крім того, на структуру каталогу В. Джузьковського мала вплив класифікація австрійського бібліотекаря, ученого і поета Йогана Михаля Деніса (1729—1800),

у якого всі науки розташовані в енциклопедичному "Колі знань", а воно збігається з головними діленнями "французької системи": Богослов'я, Юриспруденція, Медицина, Історія, Математика, Філологія. Навіть зв'язки між науками В. Джузьковський пояснює як Й. М. Деніс, зосереджуючи у одному комплексі історичну і географічну літературу. Таке комплектування прагматичне, має певну логіку, оскільки дає змогу всебічно розкрити країну, регіон (сьогодення — минуле).

Отже, розглянемо основний ряд класифікації В. Джузьковського:

- I. Bheologia
- II. Jurisprudentia
- III. Philosophia
- IV. Medicina
- V. Mathesis
- VI. Historia
- VII. Philologia
- VIII. Manuscripta, curiositates literariae... (цього відділу у виданні, що аналізується, немає, оскільки так вирішив сам укладач).

Професор В. Джузьковський у передмові до "Каталогу..." прокоментував його: "...Таке розташування книг здається мені найбільш доречним, тому що воно відповідає прийнятому енциклопедичному діленню наук, принципам, які встановлені... До того ж, у самому розташуванні за розділами (відділами) існує внутрішній зв'язок попереднього розряду із наступним. Так, наприклад, теологія зв'язана з юриспруденцією, оскільки основою тут є держава та церковне право. Юриспруденція пов'язана з філософією через натуральну історію, медицина із математикою через анатомію та фізіологію, математика з історією через хронологію, історія з філологією через героїчний епос і, нарешті, філологія з теологією через міфологію" [1, с. IV].

Звісно, що з позицій сучасної науки таке пояснення послідовності галузей знань, природи зв'язків між ними виглядає штучним, дещо наївним, але не зовсім безпідставним щодо тогочасних уявлень про систему знань. Зазначимо, що в цьому обґрунтуванні найважливішим є просте визнання обов'язковості зв'язків між науками у суто прикладній документній класифікації. Саме у такому напрямі нині розвивається класифікаційна думка, наприклад, вітчизняна система ББК.

Як додаток до "Каталогу..." міститься деталізована схема бібліотечно-бібліографічної класифікації В. Джузьковського. Вона має три ступені ділень. Так, перший рівень позначений римськими цифрами (див.: Основний ряд); другий — арабськими, наприклад, III.1 — Логіка, IV.1 — Анатомія; третій — маленькими літерами латинського алфавіту, наприклад, IV.8a — Теорія медикаментів, VI.1c — *Geographia*.

Шкода, але у самому "Каталозі..." бібліографічні записи документів групуються тільки за діленнями першого ступеня, позначеного римськими цифрами, тобто за широкими галузями знань, без урахування підвідділів та дрібніших ділень, що, безумовно, знижує цінність "Каталогу..." В. Джузьковського. Так, у деяких відділах зосереджено більше тисячі бібліографічних записів. Це не тільки знижує оперативність і ускладнює пошук видань за "Каталогом...", а й порушує систему зв'язків, що існують між спорідненими науками, і отже, знову гальмується пошук. Можливо, укладач був противником дрібних ділень? Але ж у разі можливого збільшення потоку документів, що ввійдуть до фонду, схема поступово поповнюється на другому та третьому рівнях. Отже трьохступенева схема розроблена на порівняно близьку перспективу.

Усередині широких галузевих ділень бібліографічні записи розташовані за латинською абеткою заголовків чи назв документів. Цей запис включає тільки опис видань. Заголовки індивідуальних авторів наводяться у родовому відмінку, наприклад, *Наумова И. Практическое правоведение для граждан...* Назва книг наводиться в прямій формі. Інверсована використовується в об'єднаних описах відомих документів, наприклад:

¹ Словесних наук, моральних і політичних, фізичних і математичних, лікарських та медичних, тобто історико-філологічний, юридичний, фізико-математичний та медичний факультети.

— Учебных заведений [устав. — Н. Березюк, В. Седих], ведомственных Университетам. 8.С.П.804;

— Морской [устав], о всем, что касается доброго правлению в бытность Флота на море. 4.С.П.780-93.

У цілому бібліографічний опис в "Каталозі..." є таким: Condorcet *Bibliothèque de l'homme public* 1-28 vol 8. Paris. 797

Джунковського В. *Наставление о делании фаянсовой посуды*. 8.С.П.814.

У записях відсутні важливі елементи: кількість сторінок, сигли. Такі рекомендації-традиції існували на той час.

Як важливий позитив "Каталогу..." слід відзначити застосування прийому дублювання записів для видань складного, комплексного змісту. На той час такий прийом не був широко розповсюджений, наприклад, у відділі III Philosophia відображається книга Измайлова А. "Рассуждение о нищих". Вона ж міститься й у відділі VII Philologia.

Обов'язковою частиною подібних каталогів й дотепер залишається покажчик авторів. Він давав можливість додатково розкривати авторський склад бібліотечного фонду й тому є зрозумілим, чому університетські бібліотеки не поспішали з організацією алфавітних каталогів.

В аналізованому виданні "Index Auctorum..." містять розставлені за латинською абеткою прізвища авторів творів (інші особи тут не згадуються), переважно без ініціалів, поруч записуються сторінки "Каталога...", де відбиті відповідні бібліографічні записи. Відсутність ініціалів ускладнює пошук творів конкретних авторів, оскільки це можуть бути просто однофамільці. Неначе відчуваючи подібну ситуацію, В. Джунковський інколи вводить до персональної рубрики один ініціал, наприклад, Берлінський М. 185.294, Джунковський В. 205.393 тощо. Якщо іноземний автор має переклади російською мовою, то у покажчик імен вводиться тільки заголовок мовою оригіналу, наприклад, Rousseau 64.111.448 (на цій сторінці знаходяться опис твору, перекладеного російською).

Цікаво, що в бібліотеці університету зберігся ще один примірник "Каталогу...", ймовірно, виданий для внутрішнього використання. Це том великого формату, в якому чергуються друковані і чисті аркуші. На чистих аркушах від руки зроблено бібліографічні записи. Таким чином після видання "Каталогу..." робились записи нових надходжень.

Насамкінець відзначимо, що в систематичному каталозі відображено 6266 записів, а не 1678, як це було зазначено в деяких публікаціях. Остання цифра — це бібліотечний фонд на момент видання каталогу. Цікаво, що до нього каталогознавець не включив значний фонд дисертацій, періодичних видань, дублети. Можливо, що він хотів оприлюднити окремий каталог дисертацій, а можливо й додатковий випуск.

"Каталог..." В. Джунковського став підмурком інших майбутніх книжкових каталогів бібліотеки Харківського університету, де використовувалась схема вченого, методичні прийоми, ним розроблені. І навіть перший картковий повний систематичний каталог, створений у 1906 р., що

відбивав надходження до бібліотеки за останні 25 років, знов-таки був побудований за схемою В. Джунковського. Звісно, що ця схема вже й не відповідала тодішнім принципам побудови подібних каталогів, але була зручною, звичною для університетської книгозбірні. Тому-то й проіснувала більше 100 років.

Таким чином, українське бібліотекознавство, у тому числі харківська школа зародились на ґрунті систематичної каталогізації. Цей факт задокументований виданням (1824), першого друкованого каталогу в Україні. Систематичний каталог такого рівня не можна було створити тільки за допомогою звичайного запозичення західноєвропейської теорії та практики. Василь Якович зумів їх творчо адаптувати відповідно до умов, у яких перебували бібліотеки перших університетів Російської імперії, змісту інформаційних потреб і запитів власних читачів, закласти сталі традиції щодо організації систематичного каталогу в університетських книгозбірнях. Він був одним із найперших професіоналів-каталогізаторів, теоретиків і практиків.

Список використаної літератури

1. *Catalogus librorum Bibliothecae Caesariae universitatis literarum Charcoviensis* = [Каталог бібліотеки Харківського імператорського університету] / Cura Basilii, Dzunkowsky Professoris P. O. Charkoviae: Turis academicis. — [Б. г. : б. и.], 1824. — 511 р.
2. *Багалей Д. И.* Опыт истории Харьковского университета : (по неизд. материалам). Т. 2. (1815—1835 гг.) / Д. И. Багалей. — Х. : [б. и.], 1904. — 1136 с.
3. *Березюк Н. М.* Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805—2005) / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринова. — Х. : Тимченко, 2006. — 390 с. : ил.
4. *Библиографический словарь ученых Харьковского университета*. Т. 1. Ректоры (1805—1919, 1933—1995) / сост.: В. Д. Прокопова, Р. А. Ставинская, М. Г. Швалб [и др.]. — Х. : НФПЦ, 1995. — 127 с.
5. *История Императорской военно-медицинской (бывшей медико-хирургической) академии за 100 лет, 1798—1898* / под ред. Ивановского. — СПб. : Тип. М-ва внутр. дел, 1848. — 828 с.
6. *Шамурин Е. И.* Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации : в 2 т. / Шамурин Е. И. — М. : Восток, кн. палата, 1955. — Т. 2. — 599 с.
7. *Корнейчик И. И.* История української бібліографії. Доказаний період : (нарис) / І. І. Корнейчик. — Х. : Ред.-вид. від Капалати УРСР, 1971. — 374 с.
8. *Березюк Н. М.* Неизвестный В. Я. Джунковский: ректор Харьковского университета (1821—1826 гг.) / Н. М. Березюк. — Х. : Тимченко, 2008. — 312 с. : ил.

Ніна Березюк
головний бібліограф Центральної наукової
бібліотеки Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Віктор Седих
кандидат педагогічних наук, доцент ХДАК